

دانشگاه علامه طباطبائی

پایان‌نامه برای دریافت کارشناسی ارشد

در رشته حقوق مالکیت فکری

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان پایان‌نامه:

مجوزهای اجباری در حقوق مالکیت ادبی و هنری

استاد راهنما

جناب آقای دکتر ستار زرکلام

استاد مشاور

جناب آقای دکتر مهدی زاهدی

نگارش

زهرا شوشتری

مرداد ۱۳۹۲

تشکر و سپاس

خداوند منان را شاکرم که یاری‌ام کرد تا مراحل نگارش این پایان‌نامه کامل شود. در این مسیر از راهنمایی‌های دلسوزانه و لطف بی‌نهایت جناب آقای دکتر زرکلام بسیار سپاس‌گذارم. همچنین از مشاوره‌های مفید و ارزشمند جناب آقای دکتر زاهدی کمال تشکر را دارم. زحمات و حمایت‌های پدر و مادر مهربانم را ارج می‌نهم. بی‌شک راهنمایی‌ها و مساعدت‌های همسرم نیز در این مسیر راهگشا بوده است و کمک‌های بی‌دریغ خواهر و برادر عزیزم، که زحمات ویراستاری این پژوهش را متحمل شده است را هرگز فراموش نمی‌کنم.

چکیده

مجوز اجباری ابزاری است که با در نظر گرفتن سهم پدیدآورنده و جامعه در ایجاد اثر فکری، توازن لازم میان حقوق خصوصی افراد و حقوق جامعه را برقرار می‌کند. در حقوق مالکیت ادبی و هنری مجوز اجباری در دو معنا نمود پیدا می‌کند: مجوزهای اجباری به معنای عام، محدودیت‌ها و استثنائاتی است که قانون‌گذاران در ضمن قانون تعیین می‌کنند تا در مواردی افراد جامعه بتوانند بدون اجازه از پدیدآورنده یا دارنده حق انحصاری، از اثر استفاده کنند؛ بدون اینکه عوضی بپردازند. مجوزهای اجباری در معنای خاص عبارت است از اعطاء اجازه بهره‌برداری از اثر به شخص ثالث بدون اجازه دارنده حق ولی با پرداخت غرامت به او. بهره‌برداری از مجوزهای اجباری مذکور شرایطی دارد که باید رعایت شود. عمده شرایط بهره‌برداری‌های مجاز از اثر در مقررات بین‌المللی منوط به آن است که محدود به موارد خاص و معین باشد، به بهره‌برداری معمولی از اثر آسیب نرساند و در تعارض با منافع مشروع پدیدآورنده نباشد. بررسی موردی، مذاکره قبلی و پیشنهاد قیمت منصفانه نیز از شرایطی است که در مجوزهای اجباری به معنای خاص باید رعایت شود. در زمینه محدودیت‌ها و مستثنیات حقوق مادی (مجوزهای اجباری به معنای عام) قوانین فعلی ایران تا حدود زیادی به این مستثنیات توجه کرده‌اند و تنها ایراد آن در نظر نگرفتن برخی از بهره‌برداری‌های مجاز است. مجوزهای اجباری به معنای خاص در مقررات موضوعه فعلی ایران پیش‌بینی نشده است. لیکن این ایرادات و کاستی‌ها تا حدود زیادی در پیش‌نویس لایحه قانون جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی - هنری و حقوق مرتبط مرتفع شده است.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
بخش اول: مفهوم، پیشینه، مصادیق و مبانی نظری مجوزهای اجباری	۷
فصل اول: مفهوم و پیشینه مجوزهای اجباری	۷
مبحث اول: مفهوم مجوزهای اجباری	۷
گفتار اول: حقوق مورد حمایت در حقوق مالکیت ادبی و هنری	۸
الف) حقوق مادی	۹
ب) حقوق معنوی	۱۱
گفتار دوم: مجوزهای اجباری در حقوق مالکیت ادبی و هنری	۱۲
الف) حق مؤلف	۱۶
ب) حقوق مرتبط	۱۷
مبحث دوم: پیشینه مجوزهای اجباری بهره‌برداری	۱۹
گفتار اول: در مقررات بین‌المللی و حقوق داخلی کشورها	۲۱
الف) کنوانسیون‌ها و معاهدات	۲۱
۱. معاهدات وایپو	۲۱
۲. موافقت‌نامه تریپس	۲۷
۳. سایر مقررات بین‌المللی	۲۹
ب) آمریکا و حقوق سایر کشورها	۳۰
گفتار دوم: در ایران	۳۳
الف) قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸	۳۴
ب) قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی سال ۱۳۵۲	۳۵

ج) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای سال ۱۳۷۹.....	۳۵
د) مواد ۶۲ و ۶۳ قانون تجارت الکترونیک سال ۱۳۸۲.....	۳۶
ه) پیش‌نویس لایحه قانون جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری.....	۳۶
فصل دوم: مصادیق و مبانی نظری مجوزهای اجباری.....	۳۷
مبحث اول: مصادیق مجوزهای اجباری.....	۳۷
گفتار اول: در مقررات بین‌المللی.....	۳۷
الف) مجوزهای اجباری به معنای عام.....	۳۸
۱. مقررات مرتبط با حقوق مؤلف.....	۳۸
۲. مقررات مرتبط با حقوق مرتبط.....	۴۲
۳. موافقت‌نامه تریپس.....	۴۵
ب) مجوزهای اجباری به معنای خاص.....	۴۷
گفتار دوم: در حقوق ایران.....	۵۳
الف- مقررات مرتبط با آثار ادبی و هنری.....	۵۳
ب- مقررات مرتبط با آثار رایانه‌ای.....	۵۸
ج- مقررات مرتبط با فضای سایبر.....	۵۹
مبحث دوم: مبانی نظری.....	۶۱
گفتار اول: قاعده منع سوء استفاده از حق.....	۶۲
گفتار دوم: اقتضای منافع عمومی.....	۶۳
بخش دوم: نظام حقوقی مجوزهای اجباری.....	۶۴
فصل اول: شرایط بهره‌برداری از مجوزهای اجباری.....	۶۵
مبحث اول: شرایط بهره‌برداری از مجوزهای بهره‌برداری به معنای عام (آزمون سه گام).....	۶۵

گفتار اول: در مقررات بین‌المللی (موافقت‌نامه تریپس و مقررات وایپو)	۶۶
الف- ماهیت معیار سه‌گانه	۶۹
ب- قلمرو معیار سه‌گانه	۷۱
ج- شرایط معیار سه‌گانه	۷۴
۱. محدود بودن به موارد خاص مذکور در قوانین	۷۶
۲. عدم تعارض با بهره‌برداری عادی از اثر	۷۸
۳. عدم لطمه به منافع قانونی مؤلف	۸۰
گفتار دوم: در حقوق ایران	۸۱
الف- مقررات مرتبط با آثار ادبی و هنری	۸۲
ب- مقررات مرتبط با آثار نرم‌افزاری	۸۳
ج- مقررات مرتبط با فضای سایبر	۸۴
مبحث دوم: شرایط بهره‌برداری از مجوزهای اجباری بهره‌برداری به معنای خاص	۸۵
گفتار اول: بررسی موردی و مذاکره قبلی	۸۵
الف- بررسی موردی	۸۵
ب- مذاکره قبلی	۸۷
گفتار دوم: پیشنهاد شرایط و قیمت منصفانه	۸۹
الف- پیشنهاد شرایط	۸۹
ب- قیمت منصفانه	۹۱
فصل دوم: ضمانت اجراهای عدم رعایت شرایط قانونی مجوزهای اجباری	۹۲
مبحث اول: ضمانت اجراهای مدنی	۹۳
گفتار اول: مسئولیت قراردادی	۹۵
گفتار دوم: مسئولیت مدنی	۹۶

مبحث دوم: ضمانت اجراهای کیفری	۱۰۱
گفتار اول: ضمانت اجرای کیفری در محیط واقعی	۱۰۲
الف : قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸	۱۰۳
ب- قانون ترجمه و تکثیر کتب، نشریات و آثار صوتی سال ۱۳۵۲	۱۰۴
ج- قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای سال ۱۳۷۹	۱۰۵
ز- قانون تجارت الکترونیک سال ۱۳۸۲	۱۰۶
ه- پیش‌نویس لایحه قانون جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری	۱۰۷
گفتار دوم: ضمانت اجراهای کیفری در محیط مجازی	۱۰۸
الف- قانون تجارت الکترونیک سال ۱۳۸۲	۱۰۹
ب- قانون جرائم رایانه‌ای سال ۱۳۸۸	۱۰۹
نتیجه‌گیری	۱۱۱
فهرست منابع	۱۱۳

مقدمه :

بیان مسئله

یکی از مهم‌ترین مسائلی که در عرصه حقوق مالکیت فکری مطرح است حمایت از این‌گونه حقوق است که از ارکان ضروری برای تشویق هنرمندان و صاحبان فکر به تولید آثار فکری و رشد و توسعه دانش و هنر و ادبیات است. قانون‌گذاران به نمایندگی از جامعه از صاحبان اندیشه حمایت می‌کنند و به آن‌ها حقوق انحصاری اعطا می‌کنند؛ لکن حمایت اعطایی و حقوق انحصاری ناشی از آن همه در راستای این امر است که با ایجاد انگیزه و رغبت برای صاحبان اندیشه، جامعه در نهایت بتواند از دستاوردهای فکری و ذهنی آنان بهره‌مند شود و مسیر رشد و بالندگی‌اش هموار گردد.

با وجود سیاست کلی دولت‌ها مبنی بر حمایت از صاحبان اندیشه گاه شرایطی موجب می‌شود که دولت‌ها از راهکاری موسوم به مجوزهای اجباری استفاده کنند. برای مثال اگر دارنده حق از حقوق خودش سوء استفاده کند و محصول مورد حمایت جامعه را در اختیار اعضای آن قرار ندهد و یا عرضه او کافی نباشد، هدف و مقصود از اعطای حمایت یعنی بهره‌مندی جامعه حاصل نمی‌شود. از طرف دیگر، ممکن است دارنده حق مرتکب سوء استفاده نشود و محصول را به مقدار کافی به متقاضیان عرضه کند، ولی منفعت جمعی ایجاد کند که محصول مورد حمایت، بدون اجازه دارنده حق و در ازای عوض عادلانه به میزان مورد نیاز در اختیار افراد جامعه قرار گیرد، سرانجام حمایت‌های انحصاری در برخی موارد محدودیت‌هایی پیدا می‌کند به این معنی که کاربران آثار ادبی و هنری در این موارد می‌توانند بدون اجازه پدیدآورنده و بدون اینکه بهایی از این بابت پرداخت کنند از این آثار فکری بهره ببرند. در همه موارد فوق هدف حمایت از آزادی گردش اطلاعات و دانش و ادب و هنر است تا از این طریق بین حقوق انحصاری پدیدآورندگان آثار و اجراها و حقوق عمومی برای دسترسی به دانش و اطلاعات تعادل برقرار شود.

در عرصه مالکیت ادبی و هنری به طور کلی دو نوع مجوز اجباری بهره‌برداری مطرح است: مجوزهای قانونی (مجوزهای اجباری به معنای عام) و مجوزهای اجباری به مفهوم خاص و مضیق آن، که ضمیمه کنوانسیون برن و کنوانسیون‌های متعدد دیگری آن را پیش‌بینی کرده‌اند.

مجوزهای قانونی مجوزهایی هستند که قانون‌گذار در ضمن قانون مستقیماً آن‌ها را مقرر کرده و نیازی به صدور آن‌ها از سوی مرجع خاص دولتی وجود ندارد، به عبارت دیگر قانون محدودیت‌ها و استثنائاتی را بر حقوق مادی پدیدآورنده و دارندگان حقوق مرتبط وارد ساخته است؛ به این نحو که قانون استفاده از اثر را بدون اجازه پدیدآورنده با رعایت شرایطی خاص، تجویز می‌کند. مجوزهای اجباری به معنای خاص نیز عبارتند از اعطاء اجازه بهره‌برداری از اثر به شخص ثالث بدون اجازه دارنده حق ولی با پرداخت غرامت به او. البته بهره‌برداری از مجوزهای اجباری در هر صورت رعایت شرایطی را می‌طلبد که در این تحقیق مفصلاً بیان خواهد شد.

مجوزهای صادره به موجب ضمیمه کنوانسیون برن نیز مجوزهایی هستند که در این کنوانسیون در خصوص ترجمه و تکثیر در کشورهای در حال توسعه پیش‌بینی شده است و از جمله مجوزهای اجباری به مفهوم مضیق آن در حوزه مالکیت ادبی و هنری محسوب می‌شود.

در مقررات موضوعه ایران، مقرراتی که ناظر بر صدور مجوز اجباری بهره‌برداری از آثار ادبی و هنری باشد پیش‌بینی نشده است، اما ماده ۲۳ به بعد پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از مالکیت ادبی و هنری - که مراحل تصویب را در مجلس شورای اسلامی طی می‌کند - مجوز اجباری را تجویز کرده است.

در این پایان‌نامه پس از توصیف مفهوم مجوزهای اجباری در مفهوم مضیق و وسیع کلمه، موارد و مصادیق این مجوزها، مبانی حقوقی آن‌ها و نیز شرایط استناد به این مجوزها در هر مورد و سرانجام میزان مطابقت مقررات حقوق ایران در این مورد با مقررات بین‌المللی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پرسش اصلی:

مقررات مرتبط با مالکیت ادبی و هنری در حقوق ایران و مبانی حقوقی آن در زمینه مجوزهای اجباری به مفهوم وسیع کلمه تا چه حدی با مقررات بین‌المللی در این حوزه مطابقت دارد؟

فرضیه اصلی تحقیق:

مقررات مرتبط با حقوق مالکیت ادبی و هنری ایران در زمینه مجوزهای اجباری به مفهوم وسیع کلمه از حیث مصادیق و شرایط اعمال در مقایسه با مقررات بین‌المللی در این مورد دارای نواقص و کاستی‌های جدی است اما از حیث مبانی حقوقی مالکیت فکری با مقررات بین‌المللی مطابقت دارد.

اهداف و ضرورت تحقیق:

۱- تشخیص موارد اعطای مجوزهای اجباری در مالکیت ادبی و هنری، در ایران و در سطح

بین‌المللی و بررسی مبانی حقوقی این مجوزها.

۲- تبیین مجوزهای اجباری به معنای اخص کلمه در حوزه مالکیت ادبی و هنری و مصادیق آن.

۳- تبیین موارد بهره‌برداری‌های مجاز برای کاربران آثار ادبی و هنری با هدف دسترسی عموم به

اطلاعات و دانش و هنر و شرایط آن.

۴- مقایسه مقررات مرتبط با مالکیت ادبی و هنری در حقوق ایران در زمینه مجوزهای اجباری به

مفهوم وسیع کلمه با مقررات بین‌المللی در این حوزه.

پیشینه تحقیق:

به طور کلی می‌توان به کتاب جامع و ارزشمند دکتر ستار زرکلام با عنوان "حقوق مالکیت ادبی و هنری"،

انتشارات سمت، اشاره نمود که بخش‌هایی از آن به مجوزهای اجباری در مالکیت ادبی و هنری به معنای وسیع کلمه اختصاص یافته است. مشخصاً در مورد مجوزهای اجباری در مالکیت ادبی و هنری هیچ اثری نگارش نشده است. البته لازم به ذکر است که در مورد مجوزهای اجباری در مالکیت فکری به طور کلی، پایان‌نامه خانم زهرا معینی یکتا به راهنمایی دکتر سعید حبیبی در دانشگاه تهران و یک مقاله توسط دکتر محمود صادقی و منصور خاکپور با عنوان "موجبات اعطاء مجوز اجباری بهره‌برداری در حقوق مالکیت فکری" در مجله مدرس شماره ۵۴ نگارش شده است که حوزه مطالعه آن‌ها بسیار موسع تر از تحقیق حاضر است و عمدتاً در مورد مجوزهای اجباری در مالکیت صنعتی است.

تعریف مفاهیم و واژگان کلیدی

مجوز اجباری بهره‌برداری: مجوزی است که بر اساس آن دولت یا اشخاص دیگر می‌توانند از موضوع یک حق مرتبط با مالکیت فکری، بدون اجازه دارنده حق و در ازای پرداخت اجرت منصفانه بهره‌برداری کنند.

مجوزهای قانونی: مجوزهایی هستند که قانون‌گذار مستقیماً آن‌ها را مقرر کرده و نیازی به صدور آن‌ها از سوی مرجع خاص دولتی نیست.

حقوق مالکیت ادبی و هنری: نظامی است که برای مؤلفان و سایر آفرینندگان آثار ادبی و هنری حقوق خاصی را قائل می‌شود تا آنان بتوانند در مدت زمان معین اجازه بهره‌برداری از آثار خود را به دیگران بدهند یا بهره‌برداری از آن را ممنوع سازند.^۱

حق مؤلف: نظام حمایتی در کشورهای تابع سیستم حقوقی روم و ژرمن از مالکیت ادبی و هنری.

کپی رایت: نظام حمایتی در کشورهای تابع سیستم کامن لا از مالکیت ادبی و هنری.

^۱ - سید حسن میر حسینی، فرهنگ حقوق مالکیت معنوی، جلد دوم، نشر میزان، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۵، ص ۶۴.

تئوری حقوق طبیعی: بر اساس این تئوری انسان از آن جهت که انسان است دارای حقوقی است که دیگران مجاز به تعرض و تجاوز به آن نیستند.

روش شناسی

روش تحقیق:

روش تحقیق در این موضوع روش توصیفی - تحلیلی می باشد.

روش جمع آوری داده‌ها:

داده‌ها در این تحقیق از طریق روش اسنادی - کتابخانه‌ای و کتابخانه‌های مجازی جمع آوری شده است.

مشکلات تحقیق:

کمبود منابع فارسی و محدودیت در دسترسی به منابع خارجی از جمله مهم‌ترین موانع و مشکلات این تحقیق هستند که ممکن است موجب طولانی شدن مدت تحقیق شوند.

سازماندهی تحقیق:

نظر به این که در تحقیق یک سؤال و فرضیه اصلی مطرح شده است لذا مطالب در دو بخش و چهار فصل ارائه خواهد شد. فصل اول از بخش اول کلیات، شامل مفهوم و پیشینه مجوزهای اجباری، فصل دوم مصادیق و مبانی نظری مجوزهای اجباری، خواهد بود. در بخش دوم با عنوان نظام حقوقی مجوزهای اجباری نیز فصل اول به شرایط بهره‌برداری و محدوده استفاده از مجوزهای اجباری و مقایسه مقررات حقوق ایران با مقررات بین‌المللی در این زمینه و فصل دوم به ضمانت اجراهای عدم رعایت شرایط

بهره‌برداری از این مجوزها اختصاص خواهد داشت. پایان‌نامه در پایان دارای نتیجه‌گیری و پیشنهادهایی خواهد بود.

بخش اول: مفهوم، پیشینه، مصادیق و مبانی نظری مجوزهای اجباری

نظام مالکیت ادبی و هنری محل تلاقی منافع دو گروه است. از یک طرف نیاز است تا منافع پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری در نظارت و بهره برداری از آثار خود حفظ شود و از طرف دیگر منافع رقابتی جامعه در ایجاد فضای باز انتشار اطلاعات و دانش مد نظر قرار گیرد. ایجاد این تعادل در نظام حقوق مولف بسیار اهمیت دارد. یکی از راه‌های ایجاد تعادل میان منافع خصوصی پدیدآورندگان و منافع جامعه، استفاده از نظام مجوزهای اجباری است. پیش از مطالعه نظام حقوقی که بر مجوزهای اجباری حاکم است و ما در بخش دوم به آن خواهیم پرداخت؛ بررسی مفهوم، پیشینه، مصادیق مجوزهای اجباری در کنوانسیون‌ها، مقررات بین‌المللی و حقوق ایران و همچنین مبانی نظری آنها مفید خواهد بود.

فصل اول: مفهوم و پیشینه مجوزهای اجباری

در خصوص آثاری تحت حقوق مالکیت ادبی و هنری مورد حمایت می‌باشند کنوانسیون‌های مربوطه مقررات مختلفی را درباره تجویز استفاده‌های گوناگون از آثار مورد حمایت پیش‌بینی کرده‌اند. این استفاده‌ها در قالب مجوزهای اجباری و به صورت مختلفی امکان‌پذیر است. با توجه به آنچه گفته شد مطالعه مفهوم مجوزهای اجباری (مبحث اول) و پیشینه مجوزهای اجباری بهره‌برداری (فصل دوم) ضروری به نظر می‌رسد.

مبحث اول: مفهوم مجوزهای اجباری

«حمایت از حقوق مالکیت فکری، امری است که در دنیای کنونی اهمیت فوق‌العاده یافته و از ارکان ضروری برای توسعه و تعالی هر جامعه است؛ لکن حمایتی که به آثار فکری اعطا می‌گردد و صاحبان آنها را دارای حقوق انحصاری بهره‌برداری و غیره می‌سازد، همه و همه در راستای این امر است که با ایجاد انگیزه و رغبت برای صاحبان اندیشه، جامعه بتواند از دستاوردهای فکری و ذهنی آنان بهره‌مند شود و مسیر رشد و بالندگی‌اش هموار گردد اما اگر دارنده حق از حقوق خودش سوء استفاده کند و محصول مورد

حمایت جامعه را در اختیار اعضای آن قرار ندهد و یا عرضه او کافی نباشد، هدف و منظوری که از اعطای حمایت مقصود بود، یعنی بهره‌مندی جامعه و تعالی آن عقیم می‌ماند. از طرف دیگر، چنانچه دارنده حقوق مرتکب سوء استفاده نشود و محصول را به مقدار کافی به متقاضیان عرضه کند، ولی منفعت جمعی ایجاب کند که محصول مورد حمایت، بدون اجازه دارنده حق و در ازای عوض عادلانه به میزان مورد نیاز در اختیار افراد جامعه قرار گیرد، باید چنین کرد و این اقدام، راهکاری ضروری است که اهداف مورد نظر در اعطای حمایت به آثار فکری و نیز منافع جمعی را تأمین می‌کند. این راهکار به مجوز اجباری بهره‌برداری موسوم است.

در واقع مجوز اجباری بهره‌برداری، ابزاری است که توازن لازم را میان حقوق خصوصی افراد و حقوق عمومی جامعه برقرار می‌کند. از یک طرف، تلاش‌های صاحبان حق مالکیت فکری را بی‌ثمر نمی‌گذارد و از طرف دیگر منافع جامعه را در بهره‌مندی از محصولات فکری نادیده نمی‌گیرد.^۲

گفتار اول: حقوق مورد حمایت در حقوق مالکیت ادبی و هنری

مهم‌ترین مبنای شناسایی مالکیت فکری به عنوان یک حق نه مالک بودن شخص نسبت به آثار فکری و تلاش‌های ذهنی خود بلکه حقی است که برای پدیدآورنده به عنوان اثر شخصی و وابسته به شخص ایجاد می‌شود. در این معنی حمایت از آثار مالکیت فکری به عنوان حق فردی صورت می‌گیرد. همان طور که فرد نسبت به تمامیت جسمانی، حیثیت و اعتبار خود دارای حق است نسبت به آثاری هم که زاییده کوشش‌های

^۲- محمود صادقی و منصور خاکپور، موجبات اعطای مجوز اجباری بهره‌برداری از حقوق مالکیت فکری، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره ۴، (۱۳۸۶)، ص ۱۳۲.

فکری اوست دارای حق شناخته می‌شود. حقوق مادی و معنوی اثر که برای پدیدآورنده شناخته می‌شود، از تبعات و آثار ماهیت شخصی آثار مالکیت فکری است.^۳

معمولاً نظام‌های مالکیت فکری متضمن دو دسته حقوق برای پدیدآورنده هستند؛ حقوق مادی و حقوق معنوی: حقوقی که قانون‌گذار برای حفظ و صیانت اثر و جلوگیری از تعدی و تجاوز برای پدیدآورنده پیش‌بینی کرده است. در ادامه دو دسته حقوق را بررسی می‌کنیم.

الف) حقوق مادی

بخش مهمی از حقوق مورد حمایت در حقوق مالکیت ادبی و هنری حقوق مادی است. این حقوق چه مستقل از حقوق معنوی باشد و یا بر حقوق معنوی مترتب گردد، اهمیت زیادی در نظام مالکیت فکری دارد. «پدیدآورنده داری حق انحصاری هرگونه بهره‌برداری مالی از اثر است. به عبارت دیگر هرگونه تصرف در اثر که متضمن استفاده مادی باشد متعلق به پدیدآورنده است. قانون‌گذار ایران از این حقوق به حقوق مادی تعبیر کرده است».^۴ هر چند که در خصوص وجود حقوق مالی مؤلف توافق همگانی وجود دارد، اما روش اعطاء این حقوق به پدیدآورندگان متفاوت است. در برخی کشورها حق بهره‌برداری به طور کلی و بدون ذکر انواع آن پیش‌بینی شده است، در حالی که در برخی دیگر حقوق خاصی توسط قانون‌گذار احصاء شده است که می‌تواند جنبه انحصاری داشته یا نداشته باشد.^۵

۳- اقتراح، مالکیت فکری در نظام حقوقی ایران، وضعیت امروز- چشم انداز فردا، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۰-۵۱، تابستان ۱۳۸۴، ص ۲۰.

۴- سید حسین صفایی، مالکیت ادبی و هنری ۲، فصلنامه حقوق، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)، شماره ۷، پاییز ۱۳۵۰، ص ۱۰۹.

۵- کلود کلمبه، اصول بنیادین حقوق مولف و حقوق مجاور در جهان، ترجمه علی رضا محمد زاده وادقانی، نشر میزان، ۱۳۸۵، ص ۶۰.

«با توجه به مقررات راجع به حق مؤلف از جمله مواد ۳ تا ۵ قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان است سال ۱۳۸۴ و ماده ۱ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار حقوق سال ۱۳۵۲ و همچنین مقررات راجع به حمایت از نرم‌افزارها به ویژه ماده ۱ قانون حمایت از حقوق پدید آورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای سال ۱۳۷۹ و ماده ۵ آیین‌نامه اجرای این قانون مصوب ۱۳۸۳/۴/۲۳، مشخص می‌شود که حقوق مادی در آثار ادبی-هنری و نرم‌افزاری به طور کلی شامل سه مقوله اساسی حق نشر و تکثیر، حق توزیع و حق نمایش است. با این وجود در قوانین و مقررات پیش گفته حق بهره‌مندی از پاداش و جایزه نقدی که به اثر تعلق می‌گیرد، به عنوان یکی دیگر از مصادیق حقوق مادی تلقی شده است.»^۶ حق تعقیب نیز از جمله حقوق مادی پدید آورنده است که در برخی نظام‌های حقوق نظیر قانون مالکیت فکری فرانسه برای برخی آثار به رسمیت شناخته شده است. (ماده ۸-۱۲۲ قانون مالکیت فکری فرانسه در بیان حق تعقیب مقرر می‌دارد: پدیدآورندگان آثار گرافیک و تجسمی، صرف نظر از انتقال اثر اصلی، دارای حق مشارکت در نتایج هرگونه فروش این آثار در حراجی‌های عمومی به واسطه یک تاجر هستند.)^۷ در حقوق ایران حق تعقیب پیش‌بینی نشده است.

با اینکه حقوق مادی پیش‌بینی شده در قوانین فعلی برای پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری تا حدودی کامل هستند، ماده ۱۳ پیش‌نویس جدید لایحه قانون مجامع حمایت از حقوق پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری و حقوق مرتبط با اضافه کردن برخی مصادیق به حقوق مادی در قوانین فعلی، این حقوق را در فصلی جداگانه مورد تصریح قرار داده است. در پیش‌نویس لایحه برخی از ابهاماتی که در قوانین ملی ایران در رابطه با حقوق مادی پدیدآورنده وجود داشته تقریباً از بین رفته است. حقوق مادی مورد بحث دارای

۶- ستار زرکلام، حقوق مالکیت ادبی و هنری، انتشارات سمت، ۱۳۸۷، ص ۱۵۰.

۷- ستار زرکلام، ترجمه قانون مالکیت فکری فرانسه و آلمان، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص

ویژگی‌هایی است که اشاره به آن‌ها ضرورت دارد. این حقوق موقت بوده، مانند هر حق مالی دیگری قابل انتقال هستند و در نهایت این حقوق می‌تواند توسط مراجع قضایی توقیف شود.^۸

ب) حقوق معنوی

پدیدآورنده اثر علاوه بر حقوق و امتیازات مالی اثر خود، از مزایای قانونی و غیرمادی برخوردار می‌شود که ماهیت اقتصادی نداشته و به شخصیت او به عنوان پدیدآورنده اثر وابسته است و از آن به حقوق معنوی تعبیر می‌شود.

با وجود اهمیت حقوق معنوی در نظام مالکیت فکری، در قوانین و مقررات ایران از آن تعریفی به عمل نیامده است. استاد حسین صفایی حقوق معنوی پدیدآورنده را «حقوق و امتیازات غیر مالی می‌داند که مربوط به شخصیت او برای حمایت از آن است».^۹ همچنین در توضیح مفهوم حقوق معنوی گفته می‌شود که پدیدآورنده شخصیت خود را در اثر خویش نمایان می‌سازد. در هر اثری کمابیش رنگ و بوی شخصیت کسی که آن را خلق کرده، احساس می‌شود.

حقوق ایران ناظر به حمایت از آثار ادبی و هنری، برخی اقسام حقوق معنوی را به رسمیت شناخته است؛ از آن جمله مواد ۳، ۱۷ و ۱۸ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب سال ۱۳۴۸ ناظر به حق احترام به نام و سمت پدیدآورنده و ماده ۱۹ همین قانون ناظر به حق سرپرستی اثر است. عبارت پایانی ماده ۲ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب سال ۱۳۵۲ هم از نام پدیدآورنده حمایت کرده است. در خصوص برنامه‌های رایانه‌ای، از یک سو ماده ۳ قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای

^۸ - ستار زرکلام، نقد پیش نویس لایحه قانون جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری، مجموعه مقالات همایش مالکیت ادبی و هنری، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۸۹، ص ۳۱۵.

^۹ - سید حسین صفایی، مالکیت ادبی و هنری و بررسی قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷، ۱۳۵۰، ص ۱۲۲.

رایانه‌ای سال ۱۳۷۹ صراحتاً از نام و عنوان پدیدآورنده حمایت کرده و از سوی دیگر ماده ۴ آیین‌نامه اجرایی این قانون، حقوق معنوی را از جمله شامل حق انتساب نرم‌افزار به پدیدآورنده دانسته است.^{۱۰}

لازم به ذکر است که بر حسب اینکه نظام حمایتی مورد نظر کپی‌رایت باشد یا حق مؤلف، حقوق معنوی پدیدآورنده متفاوت خواهد بود. حقوق معنوی پذیرفته شده در حق مؤلف عبارتند از: حق افشای اثر، حق سرپرستی، حق احترام به اثر (تمایت اثر) و حق عدول یا اصلاح این در حالی است که حق افشای اثر یا حق عدول و اصلاح اثر در نظام کپی‌رایت از جمله حقوق معنوی پدیدآورنده به حساب نمی‌آید و حقوق معنوی در نظام کپی‌رایت عبارتند از: حق سرپرستی، حق بر تمامیت اثر، حق مقابله با انتساب خلاف واقع و حق محرمانگی.

گفتار دوم: مجوزهای اجباری در حقوق مالکیت ادبی و هنری

همانطور که گذشت در حقوق مالکیت فکری مجوز اجباری ابزاری است که توازن لازم میان حقوق خصوصی افراد و حقوق عمومی جامعه برقرار می‌کند. گاهی اوقات بهره‌برداری انحصاری از حقوق توسط پدیدآورندگان موجب ورود ضرر به جامعه می‌شود. برقرار نظام مجوزهای اجباری از یک سو و پیش‌بینی محدودیت‌ها و مستثنیات بر حقوق مادی پدیدآورندگان از سوی دیگر، در حقیقت تعدیل‌کننده و در جهت کاستن از انحصار پدیدآورنده است. در حقوق مالکیت ادبی و هنری به طور کلی مجوزهای اجباری دارای یک مفهوم عام و یک مفهوم خاص هستند که در ادامه به توضیح آن می‌پردازیم.

بهره‌برداری از حق زمانی که به سوء استفاده از حق بینجامد و موجب ورود زیان ناروایی گردد، قانون‌گذار و دادرسان را به تکاپو وامی‌دارد تا تلاش کنند همزمان که حق اعمال می‌شود، در کنار آن حق تضییع نشود. حقوق مالکیت فکری نیز به مانند سایر حق‌ها ممکن است مورد سوء استفاده دارندگان آنان قرار گیرد یا به

^{۱۰} - ستار زرکلام، حقوق مالکیت ادبی و هنری، پیشین، صص ۱۰۸-۱۰۹.